

Українська література XX століття

УДК 821.161.2-2.09

Наталія Валах (Київ)

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ПОЕТИКА КОМЕДІЇ ГРИГОРІЯ ЦЕГЛИНСЬКОГО «ТОРГІВЛЯ ЖЕМЧУГАМИ»

Григорій Цеглинський — одна найпомітніших і найдіяльніших постатей в українському культурному і суспільно-політичному житті Галичини кінця XIX — початку XX ст. Найзначніший доробок Цеглинського на ниві драматургії. Його перу належать драматичні твори «На добродійні цілі» (1883), «Тато на заручинах» (1884), «Соколики» (1884), «Лихий день» (1886), «Шляхта ходачкова» (1886), «Аргонавти» (1889), «Торгівля жемчугами» (1895), «Ворожбит» (1902), «Пригоди в женитьбі Євстахія Чипачкевича» (1885), «Кара совісті» (1903). Однак досі зовсім немає ґрунтового аналізу творчості драматурга, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Загалом про Цеглинського написано небагато. Здебільшого це те, що з'явилося друком ще за його життя, — рецензії, відгуки, згадки про його твори. До аналізу деяких творів драматурга зверталися у своїх працях Омелян Огоновський, Іван Франко, Осип Маковей, Сергій Єфремов, Роман Кирчів. Питання жанрових особливостей драматичних творів Цеглинського «Торгівля жемчугами», «Шляхта ходачкова», «Аргонавти» частково розглядає Наталя Малютіна у своїй монографії «Українська драматургія кінця XIX — початку XX ст.: аспекти родо-жанрової динаміки».

Мета запропонованої статті — аналіз поетики комедії «Торгівля жемчугами» Цеглинського. Зазначена мета конкретизується в таких завданнях: з'ясувати тематику та проблематику п'єси; розглянути жанрову специфіку; визначити характерні риси образної системи та художньої реалізації конфліктів і колізій, засобів характеротворення.

У своїй творчості Цеглинський звертається до теми родинного життя галицького міщанства з його рутиною, відсутністю інтересів, обмеженістю турботами про кар'єру, статок, матеріально вигідний шлюб. Одночасно письменник порушує досить актуальну на той час проблему безправного становища жінки, яка часто ставала об'єктом торгівлі. Значну увагу

цьому питанню приділено в п'єсах «На добродійні цілі», «Аргонавти», «Шляхта ходачкова». Останню комедію, «Торгівля жемчугами», повністю присвячена цій темі. Комедія написана 1895 р., вперше надрукована в журналі «Зоря» у числах 17–20 за 1897 р. і того ж таки року окремою книжкою. Саме цей твір було відзначено премією 1896 року на престижному офіційному конкурсі драматичних творів галицького Виділу Краєвого. У своєму огляді українських конкурсних творів Михайло Грушевський загалом позитивно оцінив п'єсу Цеглинського, відзначив жвавість її акції і дотепність сюжетної інтриги, водночас вказав на деякий схематизм та неприродність ситуації і поведінки дійових осіб.

З персонажами цієї п'єси ми знайомимось у важливий для них момент. Молоді люди — вихованці університету Борис Бігунець та Симеон Головка — дістають довгоочікувані для них посади, а з ними і можливість створення власної сім'ї. Родина міщанина Калитки, з дочкою якого заручений Борис Бігунець, дуже радіє звістці про «іменування», оскільки і в навчання Бориса, і в одержанні ним посади Калитки вже вклали чимало коштів. Розпочинається приготування до весілля. Хвилюється також сусід і друг Калитки, відставний урядник Точка, адже теж чекає на вирішальне слово свого майбутнього зятя Симеона Головки.

Саме тут у повній мірі виявляється вміння драматурга будувати гострий, напружений сюжет, не послаблюючи його від першої до останньої сцени. Коли настав час зробити вирішальний крок, дорогі зяті починають ледве прикритий лицемірними фразами надзвичайно цинічний торг нареченими. Залежно від суми приданого дівчат просто блискавично змінюється рішення меркантильних молодих людей. Вони навіть замислюють хитромудрий план обміну нареченими, які нічого не підозрюють. Борис Бігунець телеграмою відмовляється брати шлюб із зарученою з ним Марійкою, бо виділена батьком сума приданого ледве покриває його борги. Головка, щойно дізнавшись, що покинута Марійка має більше придане, ніж заручена з ним Анночка, не вагаючись, пропонує їй руку і серце.

Відтворена в комедії ситуація була яскравим прикладом реальної картини з життя дівчини, панночки з інтелігентного середовища тих часів. Невипадково автор і використовує ремарку «Час — тепер», чим додатково акцентує увагу на тому, що події відтворені у п'єсі відбувалися саме в той період, коли і було написано твір. Жінка готувалася головним чином для домашнього життя без змоги набути освіти, певний фах і самостійне становище в суспільстві. Ось, як дружина Точки Юлія розповідає про своє життя: «Рано вранці зриваєсь чоловік, поснідає та й іде до канцелярії. Верне з канцелярії утомлений, пообідає та й ляже відпочивати. Встане, вип'є каву та й знов іде до канцелярії... так іде день за днем, хіба в неділю колись і в свята бачилось знайомих і світ божий...» [11, с. 304]. Саме ця репліка у творі характеризує становище тогочасної жінки. Духовною пусткою, отупляючою одноманітністю і безвихідністю віє від тієї оповіді. І при цьому Юлія не обурюється, не протестує, навпаки, вважає такий стан цілком природним: «Що ж робити? Така вже наша доля. Хвала Богу і за те» [11, с. 304].

Протиприродність аналогічних ситуацій не впадала в око і з огляду на те, що система виховання готувала жінку до такого життя. Тісні черевики, вузькі сукні, погане харчування й відсутність свіжого повітря позбавляли багатьох жінок фізичного здоров'я. Тим часом ще більше потерпало здоров'я моральне. Як зазначає героїня п'єси Ольга, після всіх заборон на безпосереднє виявлення почуттів, до школи вона потрапила «фізичним та духовним оселедцем» [11, с. 314], відчувала себе річчю на балах і вечірках: «Я і мої товаришки представлялись тоді дійсними ляльками, привезеними і усталеними в кімнаті балевої на всемирну виставу, щоб всякий прийшов, оглянув та або купив, або ішов далі» [11, с. 314].

Вихід з такого становища автор вбачав в залученні жінок до суспільної діяльності — роботи в школах, лікарнях інших громадських установах. Цеглинський не стільки солідаризувався тут з модними в той час феміністичними емансипаційними гаслами, скільки виходив із власного переконання про потребу підготовки й залучення жінок до активного суспільного життя. Як педагог-практик і теоретик Цеглинський був добре обізнаним у проблемах тогочасного шкільництва, тому не міг не торкнутися цього питання і у своїй драматичній творчості. Глибоко занепокоєний важким становищем, він приділяв винятково велику увагу проблемі виховання молоді української інтелігенції — високоосвіченої, високоморальної і патріотично налаштованої. Вважав, що для українського суспільно-політичного і культурного руху досить важливим є розвиток шкільної освіти для жінок. Він

наголошував, що освіта повинна дати українській жінці реальну рівноправність з чоловіком і краще усвідомлення нею свого місця і значення в конкретно українських умовах. Саме тому Марійчина сестра Ольга в п'єсі самостійно здобуває освіту і йде працювати вчителькою. Мрією Ольги стає вища освіта, надання жінкам можливості опанувати професію лікаря, викладача, адвоката. Після викриття шахраїв обидві сім'ї переконуються в тому, що дітям потрібно навчатись. І Анночка, і Марійка вирішують здобувати професію, щоб разом стати «до борби проти неправди, а за відтворення правди і вселюдської волі» [11, с. 343]. Не лише словом, а й конкретним ділом Цеглинський намагався реалізувати свої неодноразово висловлені у пресі й літературних творах думки щодо покращення українського шкільництва. Ось перелік лише окремих фактів. У 1888 р. домігся організації бурси св. Миколая в Перемишлі, де жили і виховувалися приїжджі з провінції учні (здебільшого діти незаможних батьків) українських паралельок. А в 1895 р. було створено окрему українську гімназію в Перемишлі, першим директором якої став саме Цеглинський. Також виконував обов'язки референта шкільних справ у товаристві «Український дівочий інститут», брав участь в організації спеціальної школи, на базі якої створено в 1903 р. першу в Галичині (і взагалі в Україні) українську середню школу для дівчат — перемишльський ліцей. Організуючи навчальний і виховний процес в гімназії, послідовно дбав про забезпечення належного освітнього рівня навчання, прищеплення молоді основних християнських чеснот, відповідальності, працьовитості. Займався укладанням шкільних підручників. Особливої уваги надавав і фізичному та моральному розвитку учнів, привчання їх до здорового способу життя, фізичної витривалості, вихованню людяності, товарищескості, чесності, почуття власної гідності, патріотизму.

З'ясовуючи жанрові особливості п'єси «Торгівля жемчугами», Наталя Малютіна зазначає, що пародія на водевільну інтригу стала структурною засадою багатьох комедій Олени Пчілки, Цеглинського та ін. Осип Маковей спостерігав у комедії водевільний принцип обмінювання партнерами, як у кадрилі. Мається на увазі обмін героями Борисом Бігунцем і Симеоном Головкою — об'єктами залицяння.

Перипетія містить типовий прийом комедії інтриги: донька пана Калитки Ольга пропонує спрямувати інтригу у передбачуване русло: оголосити, що Головка позиває Бориса, і тим самим змусити Бориса одружитись з Марійкою. Відповідно до вимог водевілю або комічної опери Головка і Борис намагаються вдруге повернути прихильність Ольги і Марійки, причому пародійно закладається мотив героїчного подолання суперника: імітується повернення Бориса Бігунця до Марійки і усунення супротивника — Головки. У межах цієї зовнішньої водевільної лінії розгортається ще й внутрішня, спричинена тим, що Борис переконує закоханого в Ольгу Леоніда у «справжніх» мотивах тактичних дій Ольги. Примусовий позов до судового процесу Борис пояснює прагненням Ольги «замотати його у фінансових клопотах» [11, с. 329] і «звабити до себе» [11, с. 329]. «Таким чином подвійна водевільна інтрига надає драматичному висловленню іронічної прагматики, внаслідок чого артикулюється сатиричне спрямування комедії щодо звичаїв середовища і водночас пародійно-іронічне відсторонення водевільних прийомів розвитку дії» [7, с. 183].

Автор виводить на сцену дві буржуазні родини: Калиток і Точок. Кожна з сімей має дочку та майбутнього зятя, але у цій справі кожен дотримується своєї політики — Калитки матеріально утримують свого жениха уже кілька літ; Точка, навпаки, вихваляється, що своєму Головці, кандидату адвокатському, нічого не дає.

«Точка (суворо). О, я б своєму і сотика не дав. Маєте знати, що мій Симеон почав у нас бувати, ми його навіть не приймали нічим. Стара, бувало, аж ридас: я — ні, та й ні. Доперва як освідчився, попросили перший раз на гербату. І тепер не раз оповідає про свої такси, манатки, потреби, видатки — я лиш слухаю та й в душі міркую: говори, здоровий, я вже знаю, куди ти зміряєш. Але мене не підіймеш. Маєте знати, я свого будучого зятя люблю, як найріднішу дитину, для нього має все, — але аж по весіллі. Така моя засада» [11, с. 289].

Як і Точка, у своїй позиції цілком впевнений Калитка: «Як не дасте ви, він піде деінде і або пропаде, або наробить довгів, що опісля вдвоє тільки заплатите. А так, давши, ви маєте зятя і відсотки в кишені» [11, с. 29]. Результат для обох родин стає абсолютно несподіваним: незважаючи на попередні домовленості, зяті все ж таки відмовляються від своїх наречених на

користь багатших обраниць. Такі події п'єси лише підкреслюють те, що головним аргументом у виборі майбутніх дружин все ж залишаються матеріальні блага.

Досить вдалим у комедії є образи молодого урядника Бориса Бігунця та адвокатського кандидата Симеона Головки. Ось як характеризує Симеона Точка: «Скінчив права, поробив іспити, вступив на практику адвокатську, леда день перебуде практику, створить канцелярію і стане чоловіком, без нічийного заходу, просьби, ласки» [11, с. 288]. Позитивно відгукується про Бориса і Калитка: «Се найпорядніший молодець в світі. Як його всі настоятелі хвалять: і добрий, і справний, і спосібний...» [11, с. 288]. З розвитком подій п'єси розкриваються справжні наміри молодих людей, погляди на світ, особливості їх характеру. Як засіб характеристики героїв Цеглинський використовує і їх прізвиська. Борис Бігунець у п'єсі дійсно «бігає», залежно від ситуації, то до однієї дівчини, то до іншої. Він досить легко піддається впливу інших, тому й потрапляє у неприємні ситуації. Симеон Головка відрізняється своєю кмітливістю, розумом, зверхністю, хитрістю, «чоловік студений, прямий, резонний» [11, с. 296]. Головка використовує все і всіх задля досягнення своєї мети — матеріально вигідного шлюбу. Він замислює хитромудрий план позову на Бориса Бігунця і, домовляючись з обома сторонами, використовує судовий процес у своїх цілях. Ось, як говорить про Головку та Бігунця одна з героїнь: «Пішли наші торговельці добивати згоди. Один з них хоч трохи серце має, але другий ні на макове зерно. І з такими в'язатись на ціле життя. Страшно подумати!» [11, с. 388–389]. Вона справедливо порівнює їх з аморальними торговцями, з якими не варто пов'язувати життя.

Одна з головних героїнь комедії — Ольга Калитківна, яка виконує функцію виголошувача дидактичних настанов автора. Ольга повстає проти трактування суспільством ролі жінки, інтереси якої обмежені лише турботами про сім'ю. Вона розумна, читає багато книг, вся її сутність проіннята тугою за іншим, високодуховним, цілеспрямованим життям, де б вона могла бути незалежною, творити власну долю, а не бути лише дружиною та матір'ю, придатком і прикрасою чоловіка.

«Ольга (з певним одушевленням). Ми не будем, як дотепер, лиш няньками та куховарками наших панів, а рівноправним членом в родині і суспільстві, запопадливими хазяйками, розумними матерями, дійсними сподвижницями всякого громадського і народного труду, — одним словом, станемо тим все оживляючим живчиком у всім — родині, суспільності, народі. Отсе моя ціль, мої сни весняні, мої ідеали небесні! (Стоїть хвильку неподвижно)» [11, с. 316].

Промови Ольги сповнені впевненості, ентузіазму, надії на краще життя. Історія Ольги, як і вона сама зазначає «...то історія майже кожної дівчини» [11, с. 313]. У своєму огляді українських конкурсних творів Михайло Грушевський критикує образ Ольги, зазначаючи, що «Ольга вже має забагато промов на тему ненормальності сучасного становища дівчат і потреби для них самостійності; сі промови часом довгі і визначаються сухим проповідничим характером» [3, с. 97]. На що Цеглинський відгукується «Поясненням автора», в якому говорить: «Хто згодиться з моїми думками що до нинішнього життя жіночого, — після мене і мого твору: невільного, від дитини до кінця життя [на се все наводить комедія відповідні типи: Марійка, Анночка, обі замужні жінки Юлія, Теодора], тому й моя віроісповідь в устах героїні Ольги не буде скучна або за довга; противно він відчує в ній душу і ціль автора, і певно, коли не одушевиться нею, то бодай яко найгорячішу і остаточну ціль його пісні пошанує» [10, с. 159].

«Ольга. Хочемо передше бути людьми і жити, як люди. Хочемо передовсім здобути собі становище і утримання в світі. Як се здобудем, тоді не будуть нас вибирати. Лучиться нам чоловік по волі і серцю, кинемо уряд і станемо подругами. Як ні, нічого бідкатись та розпадати, бо не впадем тягарем нікому, маємо свій уряд і своє утримання» [11, с. 315].

У повісті «Людина» (1892) Ольга Кобилянська також розкриває проблему емансипації жінки. Головна героїня Олена Ляуфлер, як і Ольга Калитківна, говорить про необхідність надати жінкам рівні права з чоловіками і в освіті, і в роботі, адже дівчина хоче щось змінити, хоче активно працювати для народу, жити повноцінним життям, а не бути лише дружиною, господинею в домі та матір'ю: «Донька лісового радника виказувала думку, щоби жінкам було вільно ходити в університети, там нарівні з чоловіком набувати освіту; в життю самій удержуватися, не ждати лише подружжя, котре сталося простим при біженцем проти голоду й холоду» [5, с. 67]. Олена й Ольга мають співзвучні наміри, мрії, бачення майбутнього. Але доля

виявилась суворою до Олени: на неї було покладено відповідальність за всю родину, а дівчина не змогла б самостійно утримувати своїх близьких і змушена була вийти заміж за духовно вбогу, чужу людину, яка б ніколи не змогла зрозуміти її високих прагнень. На противагу повісті «Людина», комедія Цеглинського «Торгівля жемчугами» має щасливий фінал, бо Ольга все ж змогла реалізувати свою мрію, знайти однодумців, чоловіка, який поважав її прагнення та переконання. Це доводить, що драматург вірив у можливість змін, у те, що жінка посяде гідне місце у суспільстві.

Комедія «Торгівля жемчугами» Цеглинського є глибоко реалістичною. Драматург розкриває важливі проблеми суспільного характеру — свободи і рівноправності жінки в сім'ї та суспільстві, визнання її людської гідності та права на вільний духовний розвиток, свободи і громадянського обов'язку особистості, боротьби за волю і справедливість, за красу людських стосунків. Характер героїв автор відтворює переважно через їх вчинки. Портрети героїв динамічні, допомагають розкрити їх справжню сутність, для цього драматург використовує різні художні засоби. Аналіз комедії дозволяє говорити про те, що Цеглинський вніс багато нового і позитивного в українську літературу, збагативши тим самим її різноманітними темами, проблемами, системою образів.

Література:

1. Бувальщина: Драма. Комедії. Діалоги. Водевіль / уряд. і передм. О. Ф. Ставицького. — К. : Дніпро, 1990. — 415 с.
2. Галич О. А. Теорія літератури : Підручник для студ. філол. спец. вищих навч. закладів / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв; О. А. Галич (наук. ред.). — К. : Либідь, 2008. — 488 с.
3. Грушевський М. Українсько-руські драми на конкурсі галицького Виділу Краєвого / Михайло Грушевський // Зоря. — 1896. — № 5. — С. 96–97.
4. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. — К. : Феміна, 1995. — 688 с.
5. Кобилянська О. Вибрані твори : У 3 т. / Ольга Кобилянська; уряд., підгот. текстів, передм. і прим. Олега Бабишкіна. — К. : Держлітвидав, 1952. — Т. 1: Людина. Оповідання. — 296 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. — К. : Академія, 2007. — 752 с.
7. Малютіна Н. Українська драматургія кінця XIX — початку XX ст. Аспекти родо-жанрової динаміки / Наталя Малютіна. — Одеса : Астропринт, 2006. — 315 с.
8. Огоновський О. Історія літератури руської / Омелян Огоновський; фотопередрук О. Горбача з видання: Львів, 1897 р. — Мюнхен, 1991. — Ч. 2: Вік XIX. Поезія. Драма. — 961 стовп.
9. Хрестоматія з теорії драми. Особливості драматургічного мистецтва XIX–XX ст. / уряд. П. П. Нестеровський. — К. : Мистецтво, 1988. — 224 с.
10. Франко І. Я. Про театр і драматургію: Вибрані статті, рецензії і висловлювання / Іван Якович Франко; упор. і вст. ст. М. Ф. Нечитайлюка. — К. : АН УРСР, Інститут суспільних наук, 1957. — 240 с.
11. Цеглинський Г. Пояснення автора / Григорій Цеглинський // Зоря. — 1896. — № 8. — С. 159.
12. Цеглинський Г. Твори : Комедії, драми і дещо з прози / Григорій Цеглинський; підгот. до друку, вст. част., прим. і поясн. слів Р. Кирчів. — Львів : Б. в., 2003. — 454 с.

An Analysis of the Comedy «Pearl Trade» by Hrygorii Tshlynskyi

This article gives an analysis of the comedy «Pearl Trade» by Hrygorii Tshlynskyi. The genre peculiarities, topics and problems, figurative system, language of the play are characterized. Considerable attention is paid to the description of the system of characters, and to the aspect of the education's influence on the human personality forming.